

הרב יצחק גינזבורג – ביאורים על הגמרא

ברכות דף ב, ביאורים ח-יד

ח. משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן. מכדי כהנים אימת קא אכלי תרומה משעת צאת הכוכבים, לתני משעת צאת הכוכבים. מלתא אגב אורחיה קמשמע לן, כהנים אימת קא אכלי בתרומה משעת צאת הכוכבים כו'.

התורה שבכתב נכתבה בסגנון של תאור מאורעות, בדומה לספר סיפורי מעשיות, לא כספר חוקים ופסקי דינים, כנודע ("וידבר הוי' אל משה לאמר", "כשלישי המדבר"®). כאן, במשנה הראשונה של התורה שבעל פה, המקשרת בין התורה שבכתב לתורה שבע"פ (כנ"ל אותיות א-ב), קובע התנא את הדין על ידי נקיטת סימן בעל אופי סיפורי: "משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן". ובהמשך דבריו אף מביא מעשה ממש לבאר על ידו את ההלכה הראשונה בנוגע לזמן ק"ש של ערבית (לגבי ק"ש של שחרית הסימן הוא סימן טבעי עקרוני, "משיכיר בין תכלת ללבן" (לקמן ט, ב), ואינו סימן המספר על מאורע ממשי כמו כניסת הכהנים לאכול בתרומתן, וממילא אין שם "מלתא אגב אורחיה קמשמע לן", ודוק). וכן כל סימני הברייתות לקמן, הינם תאורים סיפוריים של תהלוכות בני אדם המתרחשים בפועל (חוץ מהסימן "משעה שקדש היום בערבי שבתות". ומה שלא אמר 'משעת שקיעת החמה' סתם – מפני שאז לא היה ברור אם הכוונה לתחלת שקיעה או לסוף שקיעה, משא"כ "משעה שקדש היום" כו' הכוונה ברורה לתחלת שקיעה כמבואר ברש"י²). **משעה** אותיות **מעשה** (משא"כ אם היה כותב בדרך פסק 'משעת צאת הכוכבים').

"משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן". ברמז: בא הסימן ללמד ונמצא למד. הכהנים נכנסים לאכול בתרומתן משקורין ק"ש בערבין; הכהנים אלו ישראל, "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים", המורמים מכל גויי הארץ כתרומת ראשית (ככתוב לעיל "ואשא אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם אלי... והייתם לי סגלה מכל העמים כי לי כל הארץ") – נכנסים לאכול בתרומתן על ידי קריאת שמע (של ערבית³) בזמנה, לכשטהר יומא שאז טהר גברא, הכהן (כמלך, וד"ל); -

'תרומה' לשון הרמה והסתלקות, ו'אכילה' היינו המשכת אורות בכלים (א-כל – אור בכלי). הרי ש"לאכול בתרומתן" הוא סוד "והחיות רצוא ושוב", כללות העבודה של כל התורה כולה (כידוע הרמז שתורה = רצוא ושוב), ותחילתה בקבלת עול מלכות שמים.

¹ הקדמת הרמב"ן לתורה.

² ויש מהגאונים שפירשו שהוא מעט קודם השקיעה, מזמן תוספת שבת (עפ"י רשב"א, תורא"ש בשם רב האי גאון. וע' צדקת הצדיק יח). ולכן נקט סימן זה.

³ ומצוה זו היא ראשית עבודת היום, מיד בכניסת הלילה, וממילא גם ראשית כניסת האדם למצוות בכלל – כתרומה הקרויה 'ראשית'. "ראשית קראתי אתכם, על עסקי ראשית הזהרתי אתכם", שבת לב, א. וראה גם בפירושו 'הון עשיר' למשנה כאן.

רמזים

"שהכהנים" היא המלה השביעית במשנה, בתורה שבעל פה – "כל השביעין חביבין"¹ – ויש בה שבע אותיות² (על פי שני עדים כו').

שהכהנים = נפש (ה פעמים אלהים כידוע בכוונות) = **אברהם יעקב**. אותיות המילוי של המלה **שהכהנים** עולות **אברהם** (נמצא שרמוז כאן **אברהם יעקב אברהם**, והוא סוד הפסיק-טעמא בין התבות "אברהם אברהם" בעקדת יצחק, סוד נשמת "יעקב אשר פדה את אברהם", וד"ל; על אברהם נאמר "אתה כהן לעולם", והוא ראש כל המאמינים, "ממלכת כהנים" – בנין המלכות בחסד לאברהם, שיהיו חסדי דוד הנאמנים, וכנ"ל באות א).

לשון המשנה היא "משעה שהכהנים נכנסים" כו', והלשונות בשתי הברייתות הם "משעה שהכהנים זכאין" ו"משעה שהכהנים מטוהרים". שלשת הלשונות הללו, 'נכנסים' 'זכאין' 'מטוהרים', הינם זהים על פי הפשט, והיינו משעת צאת הכוכבים. אכן בפרטיות יש לרמוז שהם מכוונים כנגד יציאת שלשה כוכבים בינוניים (ר"ת **שכב** – "ובשכב", תחלת זמן שכיבה; ידוע מר"א אבולעפיא **שבראשית** = **שלשה דברים יחד**, והנה **שלשה כוכבים בינוניים** = **ראשית** – "מגיד מראשית אחרית", מתחלת זמן ק"ש של ערבית נמשך אחרית זמנה, הנושא העיקרי של המשך המשנה):

- משעה שהכהנים זכאין – בכח (דוגמת מי שיצא 'זכאי' מבית דין ועדיין לא קיבל בפועל את המגיע לו), כנגד יציאת כוכב ראשון (בברייתא ד'זכאין' נאמר: סימן לדבר צאת הכוכבים, והיינו ראשית הסימון, תחלת צאת הכוכבים. "דרך כוכב מיעקב");
- משעה שהכהנים מטוהרים – שכבר נטהרו בפועל, כוכב שני;
- משעה שהכהנים נכנסים – נכנסים לבתיהם לאכול בפועל, כוכב שלישי.

שלש הבחינות כאן הן **כח פועל פועל** (= שלמות של ת כו'; ממוצע כל אות = מ, רמז ל-מ סאה של טהרת מקוה) בסוד חש-מל-מל: 'זכאי' – תאור מצב בלא כל פעולה, בחינת חש-הכנעה. 'מטוהר' – פעולה שהיתה, ועיקרה בתוצאה שבעקבותיה, בסילוק הטומאה, כמו מל דמילה, הבדלה. 'נכנס' – פעולה חיובית, כמו 'מל' דדיבור, המתקה (**חש** = **יא** פעמים **כח**, מל משלים את **פועל** לשלמות של **יו** ברבוע [ד בחזקת ד, ב בחזקת ח]. **מל פועל** = **אהרן**, **חש כח** = **אהרן הכהן**, ודוק).

זכאין מטוהרין נכנסים ר"ת **זמן**, היינו תחלת היום החדש, שהוא תחלת זמן ק"ש של ערבית ותחלת זמן אכילת תרומה לכהן שנטהר – רומז לברכת "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה", ברכה הנאמרת על זמן חדש, על קיום מצוה חדשה ועל אכילת פרי חדש. בחינת אכילת תרומה לאחר הערב שמש תוך כדי קבלת עול מלכות שמים.

¹ ויקרא רבה כח, יא.

² וסימנך: תבת 'שהכהנים' עם שבע אותיותיה, עולה 'השביעים' חביבין.

³ למעשה ודאי אין הכהנים אוכלים עד שיצאו שלשה כוכבים, שהרי "כוכב אחד יום, שנים בין השמשות, שלשה לילה" (שבת לה, ב), אלא י"ל שזהו רק במישור של ה'בפועל', מפני חסרון בודאות הסימן, כי בהיראות כוכב אחד אנו מניחים שהוא כוכב הנראה ביום ומעיקרא אינו סימן ללילה, ובהיראות שנים מתעורר ספק, אבל מצד ה'בכח' די היה בכוכב אחד אם אך ידענו שאינו נראה ביום. ודוק בלשון הרמב"ם (קידוש החדש ב, ט) "ראוהו ב"ד עצמן בסוף יום תשעה ועשרים, אם עדיין לא יצא כוכב ליל שלשים – ב"ד אומרים מקודש שעדיין יום הוא". נקט כוכב לשון יחיד. יעו"ש ובהל' שבת ה, ד.

"שהחיינו וקיימנו והגיענו" – שלשה ציונים להימצאות האדם בזמן המתחדש, כנגד שלשה כוכבים (ג פעמים כוכב = שלמות של זה ברבוע = קדם, סוד "חדש ימינו כקדם" "קדם מפעליו מאז" "גן בעדן מקדם")¹.

ראש-תוך-סוף שהכהנים – שהם (אותיות משה והשם הקדוש מהש), האבן של יוסף הצדיק באבני החשן, והוא מתנוצץ ומאיר אור עצמי (אור משפיע בעצם) בחשכת לילה (בניגוד לישפה, אבנו של בנימין, שהוא אור מקבל, המאיר מעצמו דוקא כאשר אור אחר מאיר עליו²). שהם וישפה היינו צדיק עליון וצדיק תחתון כנודע³). והיינו לרמוז שק"ש של ערבית מאירה את הלילה כאבן השהם. על ידי ק"ש של ערבית זוכה האדם להתנוצצות של צדיק עליון, יוסף שומר הברית, ועומד בנסיון בזמן שכיבה כו'.

ט. והא קמשמע לן דכפרה לא מעכבא, כדתניא "ובא השמש וטהר" ביאת שמשו מעכבתו מלאכול בתרומה ואין כפרתו מעכבתו מלאכול בתרומה. וממאי דהאי "ובא השמש" ביאת השמש והאי "וטהר" טהר יומא דילמא ביאת אורו הוא ומאי וטהר טהר גברא וכו'.

כבר בשלב המוקדם של 'טהר יומא', בטרם יטהר הגברא טהרה רוחנית בשלמות, זכאי לאכול בתרומה. והיינו כמבואר בדא"ח⁴ שבתחילה מתקיים הכתוב (בתהלים סוף פרק כה – נאמר בפילת אפים) "פְּדָה אֱלֹהִים אֶת יִשְׂרָאֵל מִכָּל צָרוֹתָיו", ורק אחר כך מתקיים "והוא יפדה את ישראל מכל עונותיו" (סוף פרק קל בתהלים - נאמר בעשרת ימי תשובה). 'יפדה' לשון ציווי, עכשיו. 'יפדה' לשון עתיד, ודוק.

כאשר נטהר יומא בשקיעת חמת הצרות בפועל ממש בידי שמים, זכאים ישראל להנות מהקדש ולראות בטוב ה'. רק לאחר מכן מגיע שלב "טהר גברא", בו נשלמת טהרתם הרוחנית על ידי מעשה מכפר מצידם.

בפרשיות שבעת ימי בראשית יש **תסט** תבות כמנין **כפרה לא מעכבא**. [עכב – ר"ת "כלם בחכמה עשית"].

י. "ובא השמש וטהר – ואחר יאכל מן הקדשים כי לחמו הוא" = שמע ישראל !

"ואחר יאכל מן הקדשים כי לחמו הוא" – **כה** אותיות, כמנין האותיות של שמע ישראל וגו', ה ברבוע:

ו	א	ח	ר	י
א	כ	ל	מ	ן
ה	ק	ד	ש	י
ס	כ	י	ל	ח
מ	ו	ה	ו	א

פנות הרבוע – **יומא** – טהר יומא (כמסקנת הגמרא) ! שני האלכסונים = **חי** במשולש, שאר האותיות = **הוי' אחד במשולש**.

¹ יצוין שהמקום היחיד בתורה שבו הוגדר זמן תחילת הלילה, הוא בדין אכילת תרומה לכהן שנטהר. ומשם למדנו לק"ש ולשאר מצוות התלויות בלילה.

² ראה המשך "בשעה שהקדימו" ח"ג עמ' א'סד (ובהמשך בארוכה).

³ וראה לקו"ת ראה כה, ד (ד"ה "ושמתי כדכד" פ"ד) ובכ"ד.

⁴ ראה ספר השיחות תנש"א ח"א עמ' 219, 239.

בפסוק כולו יש לו אותיות – ו ברבוע. ומנין תבותיו עשר, המתחלקות לג' ראשונות – "ובא השמש וטהר", ו- ז' תחתונות – "ואחר יאכל מן הקדשים כי לחמו הוא".

אפשר לכתוב את הפסוק גם כמשולש (ד תבות, ג תבות וכו') ואז המלים בפינות המשולש עם המלה האמצעית – **ובא יאכל הקדשים הוא** (יו אותיות, ד ברבוע) = **ישראל** (הפינות: **ובא יאכל הקדשים** = תענוג נביאת השמש = תענוג תענוג, חיה ברבוע).

(ונרמז בכל זה הקשר בין קריאת שמע וזמנה לאכילת תרומה בטהרה, וכנ"ל אות ח)

ב ע"ב

יא. דילמא ביאת אורו הוא ומאי וטהר טהר גברא. אמר רבה בר רב שילא, אם כן לימא קרא ויטהר, מאי וטהר – טהר יומא.

רש"י: "דילמא ביאת אורו" – שיאור השמש ביום השמיני ויטהר האיש עצמו בהבאת קרבנותיו ואחר יאכל. "אם כן" – דהאי קרא וטהר לשון צווי הוא נימא קרא ויטהר מאי וטהר.

"ויטהר" לשון ציווי, יטהר האיש עצמו בהבאת קרבנותיו. "וטהר" לשון ממילא, היום מתפנה – מתבטל-מתאיין – מעצמו, והאדם, העובד את ה' ככהן לאל עליון, זורם עם חליפת הזמנים על פי תורה ונטהר בדרך ממילא לאכול בתרומה. אבל לענין קדשים צריך האדם לטהר עצמו למחרת ביום. נמצא שהיחס בין עבודה של לילה לעבודת היום – ובכלל זה בין ק"ש של ערבית לק"ש של שחרית – מקביל ליחס שבין "את האלהים התהלך נח" ("התהלך" לשון סיפור) ל"התהלך לפני והיה תמים" ("התהלך" לשון ציווי) שנאמר לאברהם אבינו בפרשת ברית מילה (שאז נוספה לו אות ה בשמו, סוד ה חסדים, בקר דאברהם, "להגיד בבקר חסדך"). "את האלהים התהלך נח" היינו שהולך במקביל עם ה', זורם עם אלהים (= הטבע). לעומת אברהם המתהלך לפני ה' ומאיר לו, כביכול מוביל את ה' בבחירתו החפשית (בכלל זה מה שמעביר ביקורת על דרכי ההשגחה כדי לצדק את בריותיו: "השופט כל הארץ לא יעשה משפט").

התוס' פירשו דלא כרש"י, אלא: ממאי דהאי ובא השמש וטהר ביאת שמש הוא ממש, ומאי וטהר טהר יומא דהיינו צאת הכוכבים, דילמא ביאת אורו הוא דהיינו תחלתה של שקיעת החמה והוא תחלת הכנסתה ברקיע ועדיין יש שהות ביום חמש מילין עד צאת הכוכבים, ומאי וטהר טהר גברא.

לפירוש זה, "ויטהר" משמע תחלת שקיעה (כך פירשו "ביאת אורו" כלומר שקיעתו, לא כרש"י דקאי על "הבקר אור"), ואילו "וטהר" משמע סוף שקיעה (ביאת כל גוף השמש; קודם שוקע עיקר הגילוי ואחר כך שוקע העצם עם הרושם שנשאר מהגילוי, והוא צאת הכוכבים), והוא הפוך מרש"י ש"ויטהר" היינו הבאת הקרבן המאוחרת ל"וטהר" שהוא סוף היום. דהיינו, לפי תוס', תחילת כל תהליך היא ביזמה פעילה, "ויטהר", אבל סופו צריך להעשות בדרך ממילא, "וטהר" יומא. בעבודת השי"ת היינו סוד פרה אדומה כפירוש הבעל שם טוב^א; היזמה הפעילה אשר מטהרת את האדם בראשית התעוררותו, מטמאתו בסוף מפני שהוא מייחס את התוצאה אל עבודתו ומתמלא בסיפוק עצמי ("הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב", "ויהי ער בכור יהודה רע בעיני ה'") – "ער בכור יהודה" היינו עקב האדם המתגבר על ראש הנחש. רע היינו להפך, ראש הנחש על עקב האדם^ב).

^א כתר שם טוב תצג, וראה בספר תום ודעת עמ' רנג.

^ב וראה בכל זה בביאור הראשון למאמר "פרק בעבודת ה'" בספר לב לדעת.

והנה, תבת "ויטהר" מופיעה בכל התנ"ך רק פעם אחת: "ויירד ויטבל בירדן שבע פעמים כדבר איש האלהים וישב בשרו כבשר נער קטן ויטהר". נעמן נטהר מצרעתו על ידי שקיים את ציווי אלישע לטבול בנהר (לאחר שבתחלה לעג לו). בכך הפך אותו גבור חיל מצורע להיות כמו נער קטן (ונעשה גר תושב, מחסידי אומות העולם), בזכות נערה קטנה מישראל. גם הכהן הבא לאכול בתרומתו צריך לטבול לפני השקיעה, בחינת 'ויטהר' – טהר גברא', פעולת האדם הראשונית. וכך גם השקיעה עצמה מתוארת כטבילת השמש בים הגדול (רוח מערב), ובכך 'טהר יומא', כלומר נטהר ופנה היום ומתחיל מעתה זמן חדש. ועל דרך זו 'טהר גברא' – כאילו הגבר הקודם פנה ואיננו (טבל – בטל), ונעשה עתה כנער קטן.

ויש לומר שזו כוונה רצויה בשעת ק"ש של ערבית, כאשר מנעימים (נעמן, "בירדן שבע פעמים" ס"ת נעם; **בירדן שבע פעמים** = "יתרון האור [מן החשך]" וכו') לקרוא בקול פסוק ראשון דקריאת שמע. (והשייכות לנעמן, מחסידי אומות העולם, תובן ע"פ פירוש רש"י ל"שמע ישראל": "ה' שהוא אלהינו עתה ולא אלהי האומות, הוא עתיד להיות ה' אחד, שנאמר 'כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' ונאמר 'ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד". וכן ידוע שהחיד"א לימד חסיד מאומות העולם לומר כל יום שמע ישראל וגו', על פי פירוש רש"י זה).

יב. ורמינהו מאימתי קורין את שמע בערבין, משעה שהעני נכנס לאכול פתו במלח עד שעה שעומד ליפטר מתוך סעודתו.

לדעה זו, תחילת זמן ק"ש וסופו ניתן לפי העני. תנא זה סובר שעיקר כוונת ק"ש של ערבית היא להזדהות לגמרי עם אותו עני (בחינת דוד, "כי עני ואביון אני") המקיים בעצמו "פת במלח תאכל וכו' ובתורה אתה עמל". שעל כן כשאמרה תורה 'ובשכבך' הכוונה היא לזמן שכיבת העני³.

תפלת ערבית היא תפלת יעקב אבינו, יעקב תקן תפלת ערבית, בקש רחמים כעני בפתח, וסמוך לה קריאת שמע של ערבית, כאשר הגיע זמן שכיבה, ויעקב כבר שוכב על מטתו (כביטוי "אשכבתיה דרבי" שדרוז"ל "בשכבך תשמר עליך" – בקבר) – מתאספים אליו השבטים אליו ואומרים לו "שמע ישראל [סבא] הוי' אלהינו הוי' אחד", והוא עונה בשכמל"ו⁴.

תוס': תימא, עני גופיה מתי יתפלל, דהא אמרת זמן אכילתו היינו זמן ק"ש, וכיון שבא זמן ק"ש אסור להתחיל בסעודה עד שיתפלל ברישא... וי"ל דזמן תפלה הוי קודם לזמן סעודה, דלאו דוקא משעני נכנס לאכול אלא פורתא מעיקרא קאמר, שעד שיכינו לו סעודתו יקרא ויתפלל.

העני בא לביתו רעב ומעונה, ועל מה הוא חושב... ובכל זאת השי"ת מתענג על הק"ש ותפלה שלו במצבו זה, טרם יאכל וינוח. ולולא דברי התוס' י"ל על פי פשט שהוא אוכל, ואחרים הרואים אותו נכנס לאכול יודעים שהגיע הזמן וקוראים ומתפללים (וכל ישראל ערבים זה בזה, **מרעב נעשה ערב**). ויש ללמד עליו זכות שללא אכילה לא יוכל לכוון בתפלתו, שאזי מותר ומצוה להשיב את נפשו ואחר כך להתפלל, ודוק⁵.

³ כפירוש רש"י שאין לו נר להדליק ולכן ממהר בסעודתו, ומקדים לשכב מעמל יומו, ואולי גם מפאת קוצר סעודתו שהיא פשוטה ודלה, פת במלח. שיעור הזמן הזה הוא גם הכי דחוק ועני' משאר הזמנים שניתנו. יתכן שתנא זה סבר לפרש "בשכבך" – הזמן הראשון שבני אדם הולכים לישון.

⁴ פסחים נו, א.

⁵ וצריך להעמיד מי שיזכירנו לקרוא ולהתפלל, ואז מותר להתחיל בסעודה קודם ק"ש ותפילה (כמובא באחרונים או"ח רלה, ב). גם יתכן לומר שהואיל וטעימה בעלמא מותרת קודם הקריאה, עד כביצה פת (כמבואר בפוסקים), מותר במצב כזה להתחיל בסעודה ולטעום משהו כדי להשיב

יג. 'מחזיקים ברמחים'

מאימתי מתחילין לקרות ק"ש בערבית... סימן לדבר צאת הכוכבים. ואע"פ שאין ראייה לדבר זכר לדבר שנאמר ואנחנו עושים במלאכה וחצים מחזיקים ברמחים מעלות השחר עד צאת הכוכבים.

רמז: מחזיקים ב-רמח תבות של קריאת שמע בקר וערב. 'רמחים' – מיעוט רבים שנים, פעמיים בכל יום. פעמיים רמח = מלכות, בנין המלכות הוא על ידי קבלת עול מלכות שמים בק"ש.

וכן מבואר בדא"ח¹ בענין "בחרבי ובקשתי" שאמר יעקב, ומתרגמין "בצלותי ובבעותי" – 'צלותי' היינו קריאת שמע המכונה 'חרב' (רמח) על שם רמח תבות שבה, ו'בעותי' היינו בקשת רחמים (רמחים – רחמים) בתפילת שמונה עשרה, בפרט בתפלת ערבית של יעקב כנ"ל¹.

יד. מבנה שיטות הזמנים

הנה סיכום הדעות השונות בתחלת זמן ק"ש של ערבית מן המוקדם למאוחר, לפי סדר הספירות. ככל שהזמן מוקדם יותר, יש יותר 'גילוי אור' בק"ש של ערבית הבאה להאיר את הלילה, וממילא בא מספירה גבוהה יותר. ככלל, הדעות מסודרות כנגד ירידת הדורות (לפי סדר הברייתא השלישית), באופן שבדור מוקדם יותר תחלת זמן שכיבה הרגיל היתה מוקדמת יותר:

משענה שקדש היום בערבי שבתות – חכמה (ובפרט אמא עילאה הכלולה באבא עילאה בסוד 'הבן בחכמה', בחינת רבי אליעזר שהוא בעל דעה זו בברייתא), קדושת שבת בכלל (מובא שמה ש"שבת מקדשא וקיימא" היינו מצד אמא, אך הכוונה היא לאמא עילאה כאמור). שיעור זה הוא תחלת שקיעת החמה, ראשית בין השמשות (דרכי יהודה), ראשית חכמה (או אף מעט קודם לכן, זמן תוספת שבת²).

משענה שהכהנים טובלין לאכול בתרומתן – בינה. כל טבילה היא בסוד מקוה, שם קנא (אלף הה יוד הה) שביסוד אמא כמבואר בכתבי האריז"ל (ובפרט, בהיות דעה זו של רבי מאיר שמאיר עיני חכמים בהלכה, היא בסוד חכם בבינה, בטול בשמחה, ודוק. רבי מאיר = תבונה – "מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונה ידלנה", סוד חכם בבינה). שיעור זה מאוחר מעט משקדש היום בערבי שבתות אבל קודם לצאת הכוכבים³. על פי פסקי הרי"ד דעת ר"מ ודעת ר"א הנ"ל זהות (ראה שם), והוא סוד "תרין ריעין דלא מתפרשין לעלמין" (ולפי זה מיושב ביותר היות רבי מאיר בחינת חכמה).

את לבו, ואז עומד וקורא ומתפלל וחוזר לסעודתו. ומובן בזה שיעור הזמן 'עד שעומד ליפטר מתוך סעודתו' דמשמע שזמן הקריאה הוא באמצע האכילה, לפני סיומה.

¹ הוספות לתו"א ויחי.

² רמחים ורחמים הן שתי בחינות בתפילת יעקב. גם בביטוי 'ויפגע', שהוא המקור לתפילת ערבית של יעקב, יש משמעות כפולה של קושי ורכות.

³ כמצוין לעיל אות ח הערה ב.

⁴ וכדברי המאירי (כאן ובשבת ד:): שמועילה טבילת הכהן אף לאחר תחילת השקיעה שהוא בין השמשות, שהרי זמן אכילת התרומה מהתורה מתחיל רק כשכלה כל אור היום הלכך כל שטובל קודם לכן יש כאן 'הערב שמש'. וכן דקדק בצפ"ע (שבת ה, ד) מלשון הרמב"ם. אלא שאין הדבר מוסכם, שיש אומרים עפ"י סוגיות הגמרא שצריך לטבול קודם השקיעה דוקא.

משענה שהכהנים זכאין-מטוהרים-נכנסים לאכול בתרומתם – חג"ת (שלש דעות זהות על פי פשט אך מחולקות בפנימיות כנ"ל). 'זכות' בקו ימין, "חסד לאברהם". 'טהרה' בקו שמאל, "פחד יצחק". 'נכנס' ממש בקו אמצעי, "אמת ליעקב". שיעור זה הוא צאת הכוכבים, שלשה כוכבים כנ"ל אות ט.

משענה שהעני נכנס לאכול פתו במלח – כן מובא בגמרא בשם שתי דעות, כנגד נצח והוד, תרין פלגי גופא. נו"ה הם בחינת בדי ערבה שאין להם טעם וריח, בחינת עני (הרעב-ערב כנ"ל אות יב). שיעור מאוחר מצאה"כ כמפורש בגמרא.

משענה שבני אדם נכנסין לאכול פתן בערבי שבתות – יסוד, בחינת ענג שבת (דעה זו והדעה הנ"ל שבבינה הן תרי תנאי אליבא דרבי מאיר, סוד "שאל מרחובות הנהר", יסוד מבינה, וכפי שבינה מקבלת מחכמה כנ"ל בסוד רבי מאיר. אך בפרט, דעה זו מקבלת מהדעה הראשונה הנ"ל, משעה שקדש היום בערבי שבתות, משבת לשבת, בסוד יסוד אבא ארוך ומסתיים ביסוד ז"א – התלבשות עצם קדושת השבת בענג שבת באכילה גשמית). שיעור זה זהה על פי פשט לשיעור הקודם, משעה שהעני נכנס לאכול פתו במלח (שמקדים לכל אדם בימות החול, נמצא שאצלו החול כשבת קדש. ברוחניות, בהיותו דכא ושפל רוח הוא עושה את החולין שלו על טהרת הקדש). נמצא שכל הנה"י שוים בשיעורם כשם שכל החג"ת שוים בשיעורם.

משענה שרוב בני אדם נכנסין להסב (בימות החול) – מלכות (חול ביחס ליסוד, שבת קדש). זו דעת רבי אחאי ויש אומרים רבי אחא (רק במלכות יש ספק לגבי המ"ד, והיינו מצד שרש המלכות בספקות דרדל"א), שגם מבחינת סדר הדורות הם מאוחרים, וכנ"ל שלפי ירידת הדורות כך איחור תחלת הזמן של ק"ש של ערבית.

הרי שמתוך ט הדעות המופיעות כאן בגמרא, ישנם ה שיעורים חלוקים, כולם שנויים בברייתא השלישית בגמרא (כנגד: חכמה, בינה, חג"ת, נה"י, מלכות. כמבואר. ולדעת פסקי הרי"ד הנ"ל, חו"ב הן שיעור אחד ואין כאן אלא ארבעה שיעורים – כנגד ארבע אותיות שם הוי" ב"ה, ודוק). וי"ל שהן כנגד ה גבורות (הממותקות על ידי קיום מצות ק"ש של ערבית, ובפרט במי שזוכה לקראה בתחלת הזמן).